

byggnadsvård

Långmaren

Långmaren 1:1, Västerljungs socken, Trosa kommun, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Reparation av tak, etapp I

Eva Wockatz

Långmaren

Långmaren 1:1, Västerljungs socken, Trosa kommun, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Reparation av tak, etapp I

Eva Wockatz

Rapport 2011:15

© 2011 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

Författare: Eva Wockatz, antikvarie

Omslagsbild: Arbeta med trösklogens ryggnig (Slm D11-780). Foto: Eva Wockatz.

Foto, där ej annat anges: Eva Wockatz, Sörmlands museum

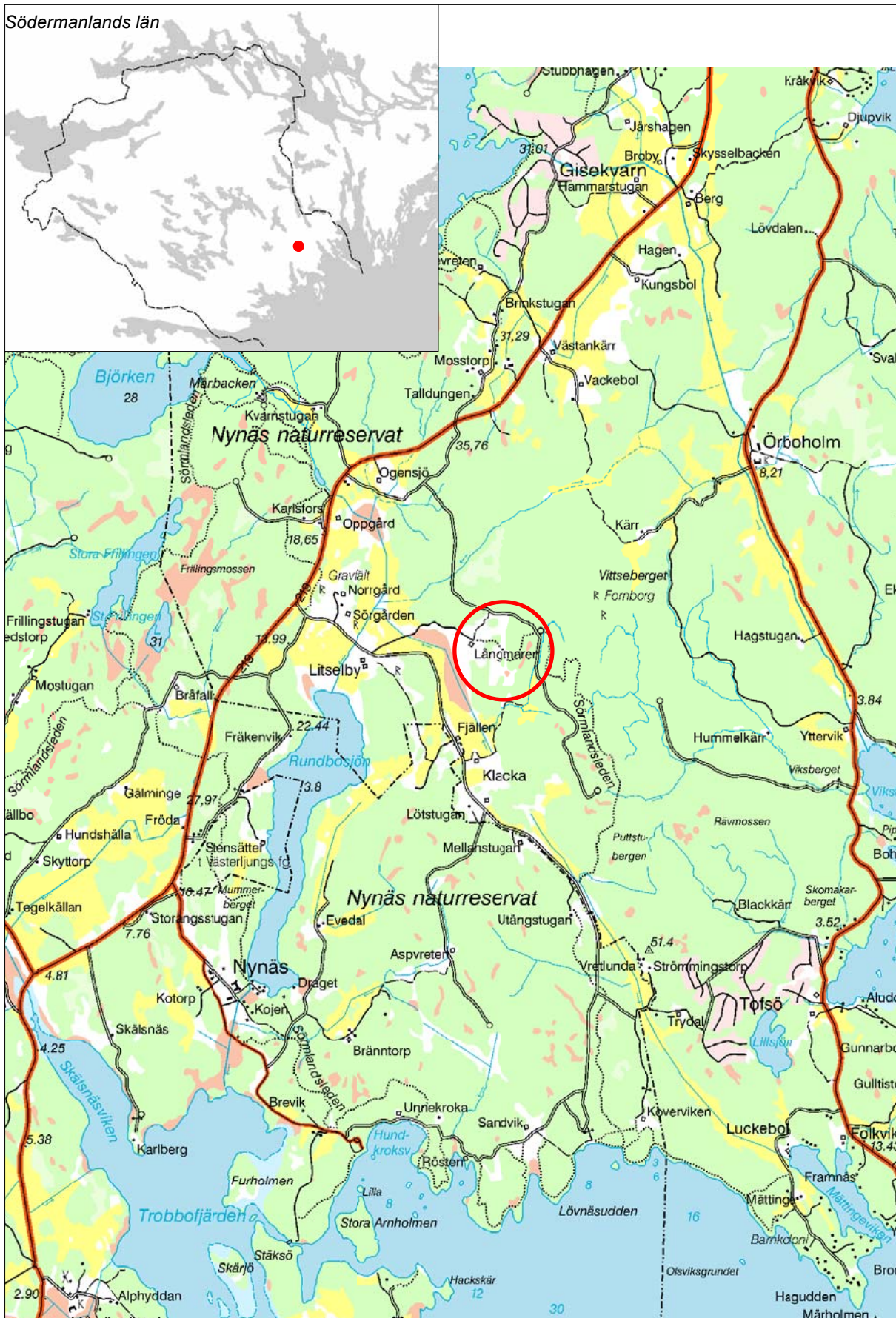
Diarienummer: KN-KUS11-178

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2011

Innehåll

INLEDNING	5
Antikvarisk medverkan	6
Översiktlig beskrivning av byggnaderna på Långmaren	6
Sammanfattning av utförda åtgärder	8
UTFÖRDA ÅTGÄRDER	8
Skadebeskrivning före åtgärder	8
Åtgärder på sädesmagasin med mjölkrum och snickarbod (B)	11
Åtgärder på ladugården med hölada och oxstall (C)	11
Åtgärder på tröskloge med vagnslider (D)	11
Åtgärder på vedbod / Fårhus / Svinhus / förråd (E)	11
Åtgärder på höns hus (G)	12
Återstående åtgärder	12
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV	
UTFÖRDA ÅTGÄRDER	13
Källförteckning	15
Administrativa uppgifter	15

1 Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Nyköping 9H SO med Långmaren markerad.

INLEDNING

Under perioden maj till november 2011 har reparationsarbeten utförts på Långmaren. Sörmlands Naturbruk ansökte i oktober 2010 om bidrag till kulturmiljövård för vissa arbeten på Långmaren. Länsstyrelsen i Södermanlands län beslutade den 10 maj 2011 enligt 2 § Förordning (SFS 2010:1121) om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer, bebyggelse av riksintresse för kulturmiljövården, 2011.

Länsstyrelsens beslutet anger att arbetet skall utföras under antikvarisk medverkan och dokumentation. Dokumentationen ska omfatta utförda åtgärder, med foton som visar utseende före och efter åtgärder, samt visa detaljer som ändras eller tas bort. Rapporten ska innehålla utvärdering av resultatet, inklusive redovisning av eventuella problem. Vidare ska som stöd för arbetena rådgivningsprotokoll upprättat av Sörmlands museum, daterat 2010-10-27, användas.

Byggnaderna och gårdens närmaste omgivning är skyddade som byggnadsminne och ingår även i Nynäs naturreservat. Gården är enligt kulturminneslagen (KML) förklarad som byggnadsminne, enligt beslut daterat 1993-03-10. I byggnadsminnet ingår byggnaderna benämnda A – J, se figur 3. Naturreservatet bildades 1971. I motiveringen till byggnadsminnesbeslutet nämns att ”Långmaren är ett exempel på en typisk arrendegård som fram till 1968 brukades med äldre metoder.” Vidare anges att ”Gården har en ålderdomlig prägel men var mycket vanlig i denna del av Södermanland ännu under 1940-talet. Gårdens hus representerar en för regionen tidigare karakteristisk bebyggelse. Långmarens gård har bevarats intakt och den samlade miljö gården utgör med odlingsmarker, vägar, hägnader, ekonomibyggnader, brunnar mm har ett mycket högt kulturhistoriskt värde.”

2 *Bostadshuset sett från söder innan takomläggningen (Slm D11-781).*

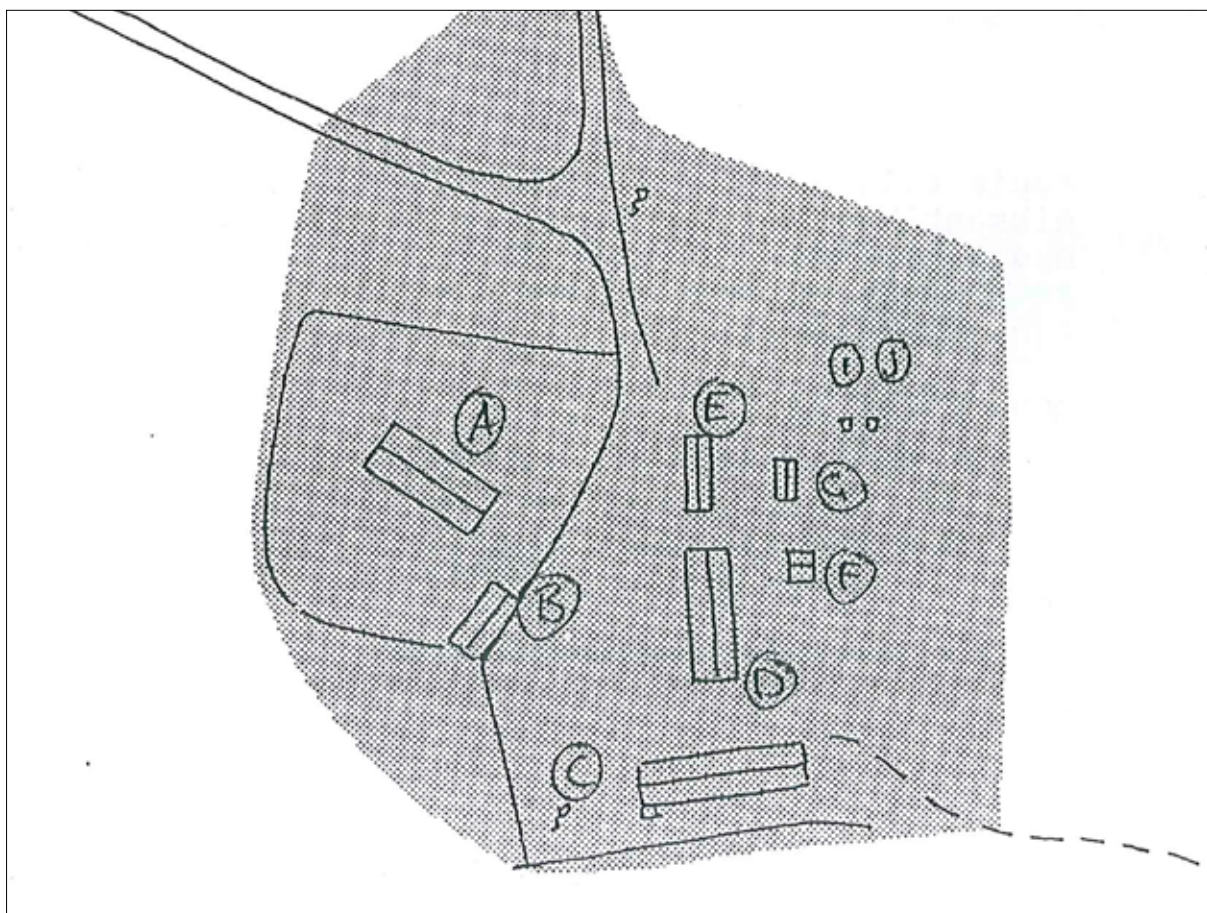
Antikvarisk medverkan

Sörmlands museum fick uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid arbetets genomförande. Arbetet har följts genom platsbesök, fortlöpande kontakt via telefon och e-post, samt en antikvarisk slutbesiktning 2011-09-12. Vid slutbesiktningen närvarade Eva Wockatz, Sörmlands museum, Örjan Karlsson och Jens Berlin, Sörmlands Naturbruk.

Översiktlig beskrivning av byggnaderna på Långmaren

Långmaren består av ett bostadshus med en intilliggande bod, samt sex tillhörande ekonomi- byggnader öster om dessa. Bostadshuset (A), boden (B) och trädgården omges av ett rödfärgat spjalstaket. Utanför staketet ligger ekonomibygnaderna. Från söder en kombinerad ladugård, linlada, oxstall, dass (C), en tröskloge (D), en uthuslänga med vedbod, fårhus, svinstia och förråd (E), jordkällare (F) och höns hus (G) . På en bergknalle i öster står en miniatyr av en väderkvarn. Tidigare har två väderkvarnar funnits. Ett hundratal meter mot norr ligger ”bryggghuset” (H) som framförallt användes till tvättstuga. Runt om gården breder åkrarna ut sig.

Bostadshusets tak är täckt med tvåkupigt handslaget lertegel. Nockpannor finns inte, istället är vanliga tegelpannor spikade vid nock. Inget tätskikt låg före renoveringen 2011 under tegelpannorna. Tegelpannorna låg på bärläkt. Bärläkten var spikad med smidd spik, vilken även brädan i nock var. Ladugården (C), trösklogen (D) och höns huset (G) har vasstak.

3 Avgränsning av en del av byggnadsminnet. Tvättstugan, H, ligger längre mot norr och är därför inte med på kartan. (Skiss från byggnadsminnesbeslutet 1993-03-10)

Det gick tidigare inte att komma in i jordkällaren, delvis på grund av att stenmurarna hade satt sig. Innanför jordkällarens ytterdörr finns en liten ”farstu”. I farstun och i jordkällaren låg det ett trägolvtäckning direkt på mark.

Historik med relevans för ärendet

Långmaren tillhör Nynäs gods och var ursprungligen ett torp under Litselby. Under 1800-talet fick torpet karaktären av arrendegård. Gården brukades fram till 1967, då Landstinget övertog Nynäs marker. Boningshusets interiör är återställd till det skick den hade under 1940-talet, när Ivar Karlsson var arrendator. Han blev den siste arrendatorn på Långmaren och flyttade från gården på 1980-talet. Ivar på Långmaren blev känd för att han var en av de sista lantbrukarna i Sverige som enbart använde oxar som dragkraft på gården. Gården sköttes med stor omsorg.

Bostadshuset är troligen byggt på 1700-talet, men byggdes på vid slutet av 1800-talet. Huset renoverades invändigt senast 1991, då också ytterdörren och skorstenen förnyades. Sädsmagasinet med mjölkrum och snickarbod, B, är byggt 1916. Hönshuset, G, ska enligt uppgifter vara gårdens äldsta hus.

Åtgärder gjordes på de flesta byggnaderna senast 1988. Vasstaken lades om helt och flera av tegeltaken lades om. En del byggnaders tak kompletterades med oljehärdad masonit, dock ej bostadshusets. Anticimex behandlade vissa byggnader mot träskadeinsekter. Dräneringar utfördes.

4 Arbeten med ryggningsen är nästan klar, juni 2011 (Slm D11-782).

Sammanfattning av utförda åtgärder

Samtliga tak har nu setts över. Bostadshusets (A) tak har lagts om helt. På den kombinerade ladugården, höladan, oxstallet (C), trösklogen (D) och hönshuset (G) har ny ryggning av råghalm lagts på. Jordkällaren (F) har dränerats vid västra gaveln och nya trägolvar har lagts in.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Skadebeskrivning före åtgärder

På bostadshuset låg teglet något ojämnt, några tegelpannor var skadade eller saknades helt. Hängtrännen i söder, en urholkad stock, var delvis rötskadad. Vatten från läckande tak hade runnit in vid farstuns innertak, så att tapeten i farstun fått lokala fuktskador. En rötskada syntes i underlagstaket och i takfoten ovanför detta ställe, öster om dörröppningen.

Enligt uppgifter hade inga åtgärder gjorts på ladugårdens (C), trösklogens (D) och hönshusets (G) tak sedan 1988. Ryggningarna var därför i akut behov av omläggning. De så kallade ryggträna var rötskadade. Ryggträna var spikade parvis. Vasstaken var bundna med galvaniserad ståltråd, vilken nu delvis har rostet och därmed börjat gå av. Delar av vassläggningen hade därför glidit ned på enstaka ställen.

Jordkällarens trägolv var i princip helt rötskadat.

5 På bostadshusets nock var vanliga tegelpannor fastspikade. Fotografii inlänat av Örjan Karlsson, Sörmlands Naturbruk.

6 Nockbrädan var av äldre modell. Oljehärdad masonit lades på brädan, som täcktes med tegelpannor (Slm D11-783).

Åtgärder på bostadshuset (A)

Taket har lagats. Befintliga tegelpannor plockades ned, med början på södra takfallet. Äldre bärläkt togs bort och ersattes med ny strö- och bärläkt. Något tunnare bärläkt lades nu dit. Smidd spik har återanvänts, främst på synliga takdelar.

Före arbetena påbörjades diskuterades om man nu skulle lägga nockpannor vid nock. För att inte behöva ändra läktavståndet och då heller inte behöva kapa några tegelpannor, valdes att fortsätta med den tidigare lösningen med vanliga tegelpannor spikade i nock. Skadade tegelpannor ersattes med begagnade tegelpannor. Rötskador i underlagstaket lagades och ersattes med nytt friskt virke. Nytt tätskikt av oljehärdad masoinit lades ovanpå underlagstaket.

Samtliga tegelpannor var märkta SS, men tegelpannornas breddmått varierade. (Märkningen SS betyder att teglet är tillverkat vid Sörby tegelbruk, Sörby säteri, i Torsåkers socken. Bruket är känt från 1765 och lades ned omkring 1910.) Teglet kompletterades med begagnat tegel av samma modell som fanns på gården. Dessa ”nya” takpannor lades på norra takfallets östra del (baksidan). På södra takfallets båda sidor kompletterades med tegelpannor från norra takfallet. Skillnad i alg- och moss- växt på tegelpannorna gör att man just nu ser en tydlig gräns mellan tegelpannorna.

Nya vindskivor och takfotsbrädor har monterats. Dessa har hyvlats och målats med vit linoljefärg 2-3 strykningar. Vid startmötet sades att eventuella nya vindskivor skulle vara i hela längder. Eftersom virke i denna dimension inte fanns, så blev de ihopsatta av två delar.

En provisorsik hängränna har satts upp vid södra takfallet. Rännan ska under nästkommande år bytas till en urholkad trästock.

7 Jens Berlin, Sörmlands Naturbruk, river bärläkten (Slm D11-784).

8 Oljehärdad masoinit lades på underlagstaket. Fotografi inlänat av Örjan Karlsson, Sörmlands Naturbruk.

9 *Bostadshuset sett från söder efter takomläggningen. En provisorisk hängränna har satts upp (Slm D11-785).*

10 *Bostadshuset sett från öster efter takomläggningen. Det ljusare teglet närmast i bild fanns i ett förråd på gården (Slm D11-786).*

Åtgärder på sädesmagasin med mjölkrum och snickarbod (B)

Taket har setts över. Skadade och saknade tegelpannor har kompletterats med begagnade. Kaprifolen har klippts ned något.

Åtgärder på ladugården med hölada och oxstall (C)

Arbeten som nu gjordes var att ryggningen förnyades, ny moning lades på. De så kallade ryggräna byttes ut. Ryggningen består av råghalm. Ca 5 balar råghalm per meter gick åt. Nya ryggrän tillverkades av kluven ek. Dessa dymrades fast parvis med envirke. Det befintliga vasstaket klappades upp på plats, på de ställen där vassen hade glidit ned.

Dasstakets tegelpannor har setts över och justerats.

Åtgärder på tröskloge med vagnslider (D)

Ryggningen har förnyats, se ovan Åtgärder på ladugården med hölada och oxstall (C).

Åtgärder på vedbod / Fårhus / Svinhus / förråd (E)

Taket har setts över. Skadade och saknade tegelpannor har kompletterats med begagnade.

11 Den nya ryggningen av råghalm justeras på trösklogen (Slm D11-787).

12 Nedkanad vass klappas upp på plats. I bild Jan Andersson, Norrbygårdens snickeri och hantverk (Slm D11-788).

Åtgärder på matkällaren/jordkällaren (F)

Strax intill jordkällaren, mot östra gaveln ligger ett berg. Vatten som rinner ned från berget tränger in i jordkällaren. Golvet i jordkällaren grävdes därför ur och ersattes med ett ca 10-15 cm tjockt lager av singel. En ny dräneringsledning lades under singellagret och grässvålen. Ledningen mynnar ut ca 1 meter utanför jordkällarens västra gavel. Ett nytt trägolv lades in i jordkällaren. Virke till golvet togs av brädor som återfanns i trösklogen. Den äldre dörren sparades och lades in i trösklogen. Dörren var gjord av profilerade liggande brädor och hade smidda gångjärn. På en bräda var det skrivet ”Vesterljung” med blyertspenna.

Åtgärder på hönshus (G)

Ryggingen har förnyats, se ovan Åtgärder på ladugården med hölada och oxstall (C). En del växtlighet har tagits bort.

Återstående åtgärder

Den kombinerade ladugården lutar kraftigt mot söder. Konstruktör Krister Berggren har undersökt byggnaden närmre avseende stommens lutning i december 2011. Ett PM med åtgärdsförslag kommer att skrivas angående detta.

Viktiga men förhållandevis enkla åtgärder som återstår på flera av byggnaderna är att marknivån behöver sänkas så att stommen ligger fri. Växtlighet måste hållas undan. Vasstaken behöver dock inom en snar framtid att läggas om. Ladugårdens vasstak var i något bättre skick än trösklogens och

13 Jordkällaren sedd från väster efter det att dräneringsledning har lagts ned (Slm D11-789).

14 Både "farstuns" och jordkällarens golv byttes ut (Slm D11-790).

hönshusets tak. Hönshusets tak är enligt vassläggarna i sämst skick. Vassen är bunden med ståltråd, som delvis har rostade och nu börjar gå av.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Sörmlands museum blev kontaktade i oktober 2010 och skrev i samband med detta ett enklare rådgivnings PM. Länsstyrelsens beslut om bidrag baserades till stora delar på detta PM. I år gjordes på grund av tidsbrist endast vissa akuta åtgärder. Länsstyrelsen har under hand kontaktats angående denna prioritering. Kommande år planeras åtgärder med bland annat ladugårdens lutning. Utförda arbeten har inneburit att i princip samtliga tak har setts över. Bostadshusets takomläggning har prioriterats, där ett tätskikt nu har lagts dit. Ryggningarna har förnyats, vilket var av stor vikt för att förhindra eventuella takläckage.

Kaprifolen behöver dock hållas efter kontinuerligt.

Reparationerna på Långmaren gård 2011 har utförts med antikvarisk medverkan och i samråd i enlighet med Länsstyrelsens beslut, daterat den 10 maj 2011. Arbeten godkänns härmed.

15 Den äldre dörren mellan "farstun" och jordkällaren ställdes undan. Dörren var sammansatt av äldre brädor och lades nu i trösklogen (Slm D11-791).

16 Marknivån är fortfarande för hög runt flera byggnader. Här syns hönshuset (Slm D11-792).

17 Överblivna halmbalar lades in i trösklogen. Lasse Pettersson i bild (Slm D11-793).

Källförteckning

Arkiv

Sörmlands museums arkiv, Nyköping

Litteratur

Fördjupad skötselplan Långmaren, Länsstyrelsen i Södermanlands län, Förslag 2, 1991.

Nynäs - godset. Sörmlands museum, Ingegerd Wachtmeister 2003.

Sörmlandsbygden 1986. ”Taktegelstämplar i Södermanland”, Stig Geber, Christer Järlgren. Södermanlands hembygdsförbunds årsbok.

Administrativa uppgifter

Fastighetsuppgifter

Objekt: Långmaren

Kommun: Trosa kn

Fastighetsbeteckning: Långmaren 1:1

Socken: Västerljung

Län: Södermanland

Författningsskydd

Lag (1998:950) om Kulturminnen m m

En byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen enligt 3 kap. 1 §. När en byggnad förklaras för byggnadsminne, skall länsstyrelsen enligt 3 kap. 2 § genom skyddsbestämmelser ange på vilket sätt byggnaden skall vårdas och underhållas samt i vilka avseenden den inte får ändras. Om det behövs får föreskrifterna också innehålla bestämmelser om att ett område kring byggnaden skall hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas. Enligt 3 kap. 3 § ska skyddsbestämmelserna så långt möjligt utformas i samförstånd med byggnadens ägare och ägare till kringliggande markområde. Ägaren får inte åläggas mera omfattande skyldigheter än vad som är oundgängligen nödvändigt för att bibehålla byggnadsminnets kulturhistoriska värde. Hänsyn skall tas till byggnadens användning och ägarens skäligen önskemål.

Projektrelaterad information

Fastighetsägare och beställare: Sörmlands Naturbruk, 611 99 Nyköping

Entreprenör vasstak, rygging mm: Norrbygårdens snickeri-hantverk, Köping och Bennetts Byggnadsvård, Köpingsvik.

Entreprenör trä: Sörmlands Naturbruk, Örjan Karlsson och Jens Berlin, samt Lasse Pettersson.

Antikvarisk medverkan: Eva Wockatz, Sörmlands museum, Box 314, 611 26 Nyköping

Övriga uppgifter

Länsstyrelsen i Södermanlands län, beslut 2011-05-12, dnr 434-4063-2010

Sörmlands museum, dnr KN-KUS11-178

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.